خاوند ڏنو لاڙڪ

سنڌي شاعريءَ ۾ طبقاتي فڪر جو مختصر جائزو

Abstract:

A Brief Review of the Thought of Class-differences in Sindhi Poetry

Sindhi literature begins with poetry which travels from ancient thought of romance or narrative, description to the modernity. Obviously, poetry plays pivotal role in growth and development of society. A poet feels pain and keeps insight of things in comparison of common man and poetry display love, affection courtship, social, political, culture and inner feelings at great length. So, the class differences have cost great influence on Sindhi poetry. The class hereby means a section of society which is linked to any one of the profession. Basically, there are two classes in human society one is the upper class and other is lower class. Upper class includes the king, the investor or industrialist, the landlord, the business man and the head of tribe. The lower class includes the poor, the labourer, the tenant the farmer and the pressurized people. He was Shah Inayat Shaheed of Jhok who challenged this class distinction for equality with the slogan one who ploughs the land, he in the master this system of class differences the indicates the monopoly of upper class over all resources where as the lower class people are devoid of them. In this research article, a brief review of the thought of class difference in Sindhi poetry has been presented with example which seem the product of them.

سنڌي ادب جي تاريخي مطالعي مان معلوم ٿئي ٿو، ته سنڌي ادب جي ابتدا شاعريءَ سان ٿي آهي. سنڌي شاعريءَ جو سفر قدامت کان جديديت جي تسلسل سان روان دوان آهي. شاعر سماج ۽ قوم جي ذهني، ترقيءَ ۽ اوسر ۾ اهم ڪردار ادا ڪن ٿا، ڇاڪاڻ ته عام ماڻهن جي ڀيٽ ۾ شاعر وڌيڪ حساس ٿئي ٿو. اُهو ئي سبب آهي، جو ماڻهن جي دردن ۽ احساسن جو ادراڪ شاعر وٽ وڌيڪ هوندو آهي. شاعريءَ جو تعلق انساني شعور جذبن ۽ احساسن سان هوندو آهي. شاعري انساني جذبن جي ترجماني ٿئي ٿي. شاعري سياسي، سماجي، ثقافتي، طبقاتي فڪر سان گڏوگڏ عشق، پيار،

محبت، حُسن ۽ سونهن جهڙين نازڪ نفيس جذبن جي اپٽار هوندي آهي. سنڌي شاعري تي قومي توڙي بين الاقوامي نظرين لاڙن ۽ طبقاتي فڪر جو اثر رهيو آهي. طبقي مان مراد ماڻهن جو اهڙو ٽولو يا گروهه جيڪو ڪنهن نه ڪنهن سماجي معاشي ڪِرتِ سان لاڳاپيل هجي. بنيادي طور تي ٻه طبقا رهيا آهن، جن ۾ پهريون طبقو جنهن کي مٿانهون طبقو چئجي ٿو، جنهن ۾ بادشاهه، سرمائيدار، جاگيردار، سامراج، وڏيرا، سردار اچي وڃن ٿا، جڏهن ته ٻئي يعني هيٺئين طبقي ۾ مزدور پورهيت ڪمي ڪاسبي، هيسيل، ستايل، ڏڪايل عوام شامل آهي. اُنهيءَ طبقاتي نظام ۾ هڪ آقا جنهن وٽ مال ملڪيت جا سمورا حق هوندا آهن، ٻيا غلام، جيڪي انهن حقن کان محروم هوندا آهن، انهن طبقن جي حوالي سان ناميارو نقاد رسول بخش پليجو لکي ٿو:

”هزارين سال اڳ انساني تاريخ جي هڪڙي ڏاڪي تي انسان اهڙن مخالف وڏن ٽولن ۾ ورهائجي ويا، جن مان هڪڙا پيٽ ٽڪر تي پورهيا ڪري دولتون ۽ ملڪيتون ٺاهيندا رهيا ۽ ٻيا انهن دولتن ۽ ملڪيتن تي ناجائز قبضا ڪري ملڪ جا مالڪ بڻجي عيش عشرت ڪندا رهيا. انهن ٽولن کي سماجي علم جي ٻوليءَ ۾ طبقا سڏجي غلام ۽ غلامدار طبقا، هاري ۽ زميندار طبقا، مزدور ۽ سرمائيدار طبقا، انساني تاريخ جا ڇهه وڏي ۾ وڏا طبقا ٿيا آهن.“(۱)

شاعريءَ جي ابتدائي سومرن جي دور کان ارغونن جي دور تائين، تخليقڪارن جو تعلق هڪ پيڙيل طبقي سان هو. هن دور ۾ ڀٽ، ڀانَ، چارڻ ان وقت جي سردارن جاگيردارن ۽ حڪمرانن جا قصيدا ڳائي دان حاصل ڪندا هئا. سندن تخليق ۾ انهن حڪمران طبقي جون تعريفون هيون. هو ڳاهن جي صورت ۾ واقعاتي بيت چوندا هئا. اُهي انهن جا پاليل ۽ درباري شاعر هئا، جن جي تخليقن ۾ ڪوڪلي تعريف ۽ واهه واهه هئي. نتيجي ۾ اُهي دربارن تائين محدود رهيا. ادب ڪنهن لاءِ جي عنوان سان ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، چين جي رهبر مائو زي تُنگ جو حوالو ڏيندي لکي ٿو: ”ڪنهن پرماري ٽولي لاءِ؟ جواب خود ڏيئي ٿو، ته نه! ادب عوام الناس لاءِ هارين مزدورن، سپاهين، شاگردن ۽ وچولي طبقي جي محبِ وطن ۽ عوام دوست عهديدارن لاءِ“(۲)

مغلن جي دور ۾ جاگيرداري ۽ سماجي اڻ برابريءَ واري هڪ هٽيءَ کي صوفي شاهه عنايت شهيد جي نعري ’ جو کيڙي سو کائي‘ ٽوڙيو. شاهه عنايت سماجي

برابريءَ جو شعور ڏنو. پورهيت طبقي ۽ هارين جي حقن ڪي هٿي ڏني. مٿس حڪمران، جاگيردار طبقو ڏمرجي پيو. نتيجي ۾ شاهه عنايت شهيد ٿيو. طبقاتي ڪشمڪش عروج تي هئي. جاگيرداري سماج اندر آقا جو غلام مٿان طبقاتي تعصب ۽ تشدد برقرار هو. انسان تاريخ جا اصلي خالق پورهيت هئا. ڦورو طبقي جا ماڻهو لٽيرا پاڻ کان هيٺئين طبقي جي ماڻهن کي ستائي حق طلفي ڪندي ڦري لُٽي مٿن ظلم ڪندا هئا. ڪلهوڙن جي دور ۾ شاهه لطيف پڻ اهڙي طبقاتي هڪ هٽيءَ کي ٽوڙيو شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ اڪثر هيٺئين طبقي جي پورهيتن، لوهارن، ڪنڀارن جو ذڪر ملي ٿو. لطيف جو پارکو انور پيرزادو لکي ٿو: "ڀٽائيءَ جي وقت سنڌ ۾ پيداواري سرشتا بہ ٺيٺ جاگيرداري قسم جا هئا، ان ڪري غربت چوٽيءَ تي پهتل هئي. سماجي قدرن ۽ ثقافتي لاڙن تي جاگيرداري اثر هو، عوام ۾ تعليم ڪا نہ هئي، مذهبي جنون گهٽو هو. عورت جي عزت وڪائو مال جهڙي هئي. وڏيرڪي ڦُرلُٽ کي غريب ۽ ابوجهہ ماڻهو پنهنجن عملن جي شامت سمجهندا هئا، صبر ۽ شُڪر هر درد جي دوا هوندو هو. ان دور ۾ ڀٽائي هڪ باغي شاعر بڻجي جاگيرداري قدرن خلاف زوردار ادبي محاذ کوليو."[٣]

ڪلهوڙا جاگيردار هئا. سنڌن ڪيترين ئي جاگيرون هيون، انهن جاگيرن جي عيوض ماڻهن کي غلام بڻائيندا هئا. سنڌ ۾ رهندڙ ان غلاميءَ واري سوچ کي شاهه لطيف شعوري طور تبديل ڪيو. ايتري قدر جو ماڻهن اقتدار جي لالچ ۽ حوس ۾ پنهنجي ٻوليءَ تان دستبردار ٿيندي 'فارسي گهوڙي چاڙهسي' واري ٻوليءَ کي ترجيح پئي ڏني، اُتي شاهه لطيف اُنهيءَ سامراجي قوت آڏو هڪ للڪار بڻجي چيو تہ 'جي تو سکي فارسي، گولو تون غلام'. اهڙيءَ طرح شاهه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ مٿاهين طبقي جا گيت ڳائڻ بجاءِ هيٺئين طبقي جو همدرد شاعر بڻيو. سندس شاعريءَ ۾ اڪثر سورما ۽ سورميون هيٺئين طبقي سان تعلق رکن ٿيون. مارئي، مالوند ۽ هڪ هاريءَ جي ڌيءَ هئي، سسئي، ڌوٻياڻي هئي، نوري مُهاڻي، هيٺئين طبقي مان هئي. سُهڻي، ڪنڀار جي ڌيءَ هئي. موروڙو هڪ جڏڙو ۽ ضعيف هو. سُر ڪاپائتي ۾ چرخو چوريندڙ پورهيت عورتون هيون. سُر ڪاهوڙي ۽ رامڪليءَ جا جوڳي پڻ هينئين طبقي جا ڪردار آهن، جن کي شاهه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ امر ڪري ڇڏيو آهي.

رسول بخش پليجو لکي ٿو: "لطيف جنهن دنيا ۾ اک کولي سا ڏاڍن ماڻهن،

ڦورو طبقن ۽ ظالم قومن جي هٿان هيٺ ماڻهن، اشراف ۽ محنتي طبقن مظلوم قومن سان ارهه زرائي جي دنيا هئي، ان دنيا جا خيال نظريا ۽ فلسفا ارهه زرائيءَ جا حامي هئا."[٤]

ظالم طبقا ۽ ظالم ماڻهو مظلوم طبقن تي جيڪو ظلم ڪري رهيا هئا، شاهه لطيف انهن جي حمايت ڪرڻ بجاءِ مخالفت ڪئي ۽ ڦرمار ڪندڙ طبقن کي ننديو ۽ ڀرپور مزاحمت ڪئي.

صبر ۽ شڪر، ڪاڏي آءُ ڪندي،
آهيان جنهن سندي. سو تہ گهرجي ساڻ مون.

اهڙي طرح شاهه لطيف مارئيءَ جي عظمت، سچائي، وطن دوستي ۽ پنهنجي پورهيت طبقي سان محبت بيان ڪئي آهي. مٿاهين طبقي جي حڪمران عُمر جي اقتدار واري لالچ ۾ مارئي نہ ٿي اچي، ڪيس عُمر جون لالچون، گلمَ غاليچا، ماڙيون بنگلا، نوڪر چاڪر، بادشاهي محل پسند ناهن. هوءَ سادن ڪاڻن، پنهنجي طبقي جي هڪ جيڏين سهيلين سان گڏ گذارڻ ۾ فرحت محسوس ڪري ٿي.

ايءُ نہ مارن ريت، جئن سيڻ مٽائن سون تي
اچي عمر ڪوٽ ۾ ڪنديس ڪا نہ ڪريت
پکن جي پريت، ماڙين سين نہ مٽيان.[٥]

جيها جي تيها مون مارون مڃيا،
مون جيڏيون ملير ۾ چونڊن موڪ ميهاءِ
منهنجي آهِ اِها، ڪڏهن ڪيرائيندي ڪوٽ کي.
(سُر مارئي: ابيات متفرقہ بيت ٩)

شاهه لطيف وٽ پورهيت طبقو عظيم آهي. انهن وٽ انساني درد ڪٿا جو احساس آهي، اهو ئي سبب آهي، جو وٽس پورهيت جي عظمت آهي ۽ پورهيت جي پرچار آهي.

مٽن ٽُپڪ ٽُپڪڙا، ڇُڪندڙا اڇن،
ڪڙيون ڪيهہ پڪليون، پگهر سر پيرن،

اي وڙ ويڙيچن، مون لوڏان ئي لکيا.

(سُر مارئي: داستان ٦ بيت، ٧)

نوري مهاڻي ۽ پورهيت طبقي جي آهي. پنهنجي نياز نوڙت سان وقت جي حڪمران ڪي نوائي عظيم بڻجي ٿي.

گند جنين جي گوڏِ ۾، پاپوڙا پوشاڪ،
اُنين جي اوطاق، راجا ريجهي آيو.

(سُر ڪاموڏ: داستان ١ بيت ٧)

جاگيرداري نظام ۾ وڏيرڪي سوچ جو ڪرب عورت سهندي رهي آهي، جتي عورت جي عزت مجروح ٿيندي آهي، هوءَ مرد جي ذاتي ملڪيت سمجهي ويندي آهي. سُهڻيءَ جهڙي بُردبار عورت ڪان مرضيءَ جو حق ڪسي، ڪيس ڏمَر سان شادي ڪرائي وئي. هُن جو پيار ميهار سان هو، جنهن لاءِ ڪامي پڇي پڇري، درياهه تري وڃي وٽس پهچندي هئي. اهڙي سماجي اڻ برابريءَ واري حق تلفيءَ تي سُهڻي سراپا احتجاج ڪندي نظر اچي ٿي. سندس تعلق پورهيت طبقي ڪنيارن سان آهي.

ساهڙ ڏاران سهڻي، آهي ۾ آزار،
ڏمُر پاسي ۾ ڏڪندو، صحت وٽ سنگهار،
توڏي سندي تن جي دوا ۾ ديدار،
جي پسي منهن ميهار ته سگهيائي سگهي ٿئي.

(سُر سُهڻي: ابيات متفرقه بيت ۴)

سسئي هڪ پورهيت ڪردار، جيڪا جستجو ۽ جدوجهد جي علامت آهي. پنهونءَ جا ڀائر پاڻ ڪي سرمائيدار وڏا واپاري، تجارتڪار سمجهن ٿا. پنهونءَ جو سسئيءَ سان هجڻ ڪي عيب پائين ٿا. رات جو سسئيءَ سان ڌوڪو ڪري سسئيءَ ڪي ڪمزور سمجهي پنهونءَ ڪي پاڻ سان گڏ وٺي وڃن ٿا. اُها ڪمزور، لاچار، هيسيل، ستايل ايري، نڌڪي پورهيت طبقي جي عورت ايڏي همٿ، بيباڪي ۽ بختگيءَ سان جبل جهاڳي جبل سان سينو ساهي ٿي.

تپي ڪندين ڪوهه، ڏونگر ڏکوين ڪي،
تون جي پهڻ پپ جا، لڳ منهنجا لوهه،
ڪنهن جو ڪونهي ڏوهه، امر مون سين ائين ڪيو.

(سُر ڪوهياري: داستان ٢ بيت، ٩)

شاهه لطيف سُر ڪاپائتي ۾ ڪتڻ وارين پورهيت عورتن جو ذڪر ڪيو آهي. اُهي عورتون چرخو چوري ڪتڻ جو ڪم ڪن ٿيون. جاگيرداري سماج ۾ عورت ڪي ڪمزور سمجهيو ويو آهي، پر عورت ڪنهن به حوالي سان ڪمزور ناهي.

ڪتي ڪتي ڪالهه، اڄ نه آتڻ آئيون،

ارٽَ اکلي مالهه، پُوري ويون نجهرا.

(سُر ڪاپائتي: داستان١ بيت، ١٨)

شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ طبقاتي فڪر جي اُپٽار آهي. تمام هينئين ۽ پورهيت طبقي جي هارين، لوهارن، ڪورين جو ذڪر پڻ سندس شاعريءَ ۾ ملي ٿو.

مانجهي سي ملهه، هر جنين جي هٿ ۾

هلو هلو ڪورئين نازڪ جنين نينهن

ڪڙو منجهه ڪڙي جيئن لوهارن ليپٽيو.

جديد سنڌي شاعريءَ تي بين الاقوامي لاڙن، نظرين ۽ تحريڪن جو اثر رهيو آهي. جديد شاعريءَ ۾ طبقاتي فڪر جي پرچار آهي، جنهن ڪي ڪارل مارڪس جي نظريي موجب مارڪسزم سڏجي ٿو. مارڪسزم هڪ معاشرتي سائنس آهي، جيڪا انساني سماج جي مختلف پهلوئن بابت سُرتِ ۽ ساڃاهه پرک ۽ پروڙ فراهم ڪري ٿي. ڊاڪٽر فيض جوڻيجو لکي ٿو: ”مارڪسزم، جيڪا طبقن جي خاتمي ۽ مظلوم طبقن جي ڇوٽڪاري جي سائنس آهي. ٻڌائي ٿي ته انساني تاريخ طبقن جي هڪ ٻئي خلاف اصل ۾ هڪ طبقاتي جنگ جو نالو آهي.“[٦]

ڪارل مارڪس، سرمائيداريءَ جي اوسر ۽ انهن جي وڌندڙ قوت تي تحقيق

ڪئي هئي، نتيجي ۾ هن ٻڌايو تہ سماجي ترقي اٽر حقيقت آهي ۽ ان کي سرمائيداري روڪي نہ ٿي سگهي. مارڪس جي اهڙن خيالن نہ رڳو پورهيت طبقي کي تمام گهڻو متاثر ڪيو، پر دنيا جي اديبن کي پڻ متاثر ڪيو. جڳ مشهور محقق الهداد ٻوهيو لکي ٿو: ”مارڪس پهريون ماڻهو هو جنهن سماجيات کي منطق ۽ سائنسي بنياد ورتو. هن جو ڪو بہ ذاتي غرض هن جي فڪر جي ڪري پورو نہ ٿي ٿيو. هن انسان ذات کي هڪ ڪتاب ڏنو ۽ سمجهايو، توڙي جو هو پيغمبر نہ هو. هُن جو مقصد مظلوم دوستي ۽ پورهيت اشتراڪ کان سواءِ ڪجهہ بہ نہ هو.“[٧]

مارڪس جي نظريي دنيا جي ادب کي متاثر ڪيو. ادب ۾ سماجي صورتحال، طبقاتي ڪشمڪش پورهيت طبقي جي عظمت نفعي خورن سرمائيدارن خلاف جدوجهد ۽ طبقاتي فڪر ۾ شاعري سرجڻ لڳي. جديد سنڌي شاعريءَ تي اهڙا اثر پڻ پيا.

ڪشنچند بيوس: جديد سنڌي شاعريءَ جو مهندار شاعر، غريب پورهيتن لاءِ شعر لکندو هو. پورهيت جي آزادي، معاشي ۽ سماجي زندگيءَ جو عڪس سندس شعرن ۾ ملي ٿو. ڪشنچند بيوس، پورهيت جي جذبن جو احساس انهن لفظن سان پئي ڪيو تہ اهو پورهيت ٻين لاءِ محل، ماڙيون، بنگلا اڏي تيار ڪري ٿو، پر هو پاڻ مسڪيني حال ۾ رهي ٿو. ’الا جُهري م شال غريبن جي جهوپڙي‘ نظم ۾ ڪجهہ اهڙا عڪس هن طرح بيان ڪري ٿو:

سج چنڊ وجهي ٿو واجهہ جنهن جي وٿين منجهان،
پٽڪا ڪندي ٻچي هوا جنهن جي پٽين منجهان،
چٽڪار مينهن ٿو ڪري جنهن جي ڇتين منجهان،
قدرت سندي ڪمال، صحت لاءِ سوڪڙي،
الا جهُري م شال غريبن جي جهوپڙي![٨]

حيدر بخش جتوئي: هارين جي حقن جو پاسدار، پورهيت جي پيڙا جو آواز ۽ مظلوم جو حمايتي رهيو. سندس شاعري طبقاتي فڪر سان ڀرپور آهي. حيدر بخش جتوئيءَ هارين جي حقن لاءِ، جيڪي ڪوششون ورتيون ۽ زميندارن، وڏيرن،

جاگيردارن خلاف جدوجهد ڪندي پورهيت هارين کي حق ڏيارڻ سندس تاريخي ۽ انساني خدمت جا اهم ڪم آهن. هن شاعريءَ وسيلي طبقاتي شعور ڏيڻ لاءِ هارين پورهيتن کي پورهئي جي اهميت بابت آگاهہ ڪيو. هارين کي وڏيرن ۽ زميندارن جي ظلم خلاف وڙهڻ ۽ احتجاج ڪري پنهنجا حق حاصل ڪرڻ جهڙو اُتساهہ ڏنو.

ظالمن ٿي لٽيو گهر ٻار خزانو تنهنجو،
اُٺ هاري اجهو آيو آ زمانو تنهنجو.

وڏيرا حڪومت جا چمچا سدائين،
جيڪي ظالمن کي ڪرن سائين سائين،
غلامي سلامي خوشامند لنگهائين،
ڪريا جي حضوري ڪري ڪيستائين،
اجا ٻي چون تا تہ انسان آهيون.[٩]

شيخ اياز: اياز جي شاعري طبقاتي سماج خلاف هڪ للڪار آهي، جنهن پنهنجي شاعريءَ ۾ وڏيرا شاهي، سامراجي قُرلُٽ ۽ ديس جي غدارن خلاف ڀرپور آواز اٿاريو، هن جي شاعريءَ ۾ ڌرتيءَ سان محبت غريب طبقي مظلوم ماڻهن جي اهنجن، ايذائن ۽ پيڙائن جو پڙلاءُ آهي. شيخ اياز کي آمريتي دور ۾ جيل پوڻو پيو. سندس ڪتابن تي پابندي لڳي، پر پوءِ بہ هو خاموش نہ رهيو:

بي موت مئا تو لاءِ ڪُنا انسان هزارين مان نہ رڳو،
هن دنيا ۾ اي ديس هيا نادان هزارين مان نہ رڳو،
تون چئہ نہ ڪيان تون چئہ لڃان پر توکان هڪڙي ڳالهہ پڇان،
تون ڪنهن ڪنهن کي خاموش ڪندي اعلان هزارين مان رڳو.[١٠]

منهنجو اگهہ پڇين تو آمر،
منهنجا گيت ڳنهين سگهندين تون؟
مل مان جو مزدور اڃي ٿو،
هر هٽندي جيڪو ٽڪجي ٿو،

۽ جي تو سان سينو ساهي،
پير ڪڙين ۾ آيو آهي،
جنهن وٽ ڪوئي لڙڪ ڦڙو آ،
تنهن منهنجو هر گيت ڳڌو آ،
تون وٽ لڙڪ ڪٿي ڪو آمر،
منهنجا گيت ڳنهي سگهندين تون؟[11]

شيخ اياز وٽ پورهيت طبقو اعليٰ آهي. هو طبقاتي سماج جي خلاف هاري پورهيت جي جستجو ۽ جدوجهد تي يقين رکي ٿو. هو سماجي ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ جي خلاف آهي. هڪ طرف هو پورهيت جي عظمت جا گيت ڳائي ٿو ته ٻئي طرف وڏيرن جي پٽ پڏري ڪندي نظر اچي ٿو.

سڄو ڏينهن ڏاٽا ڪري جي اُپا،
لڪين عيد جا چنڊ اُڀري پون،
نه پورهيت ٻڌن پيٽ کي هٿ پٽيون،
نه هاري ڪڏهن رتُ سان ريج ڪن.[12]

پنهنجي ريٽي راند ڙي!
لال جهنڊي جي اڳيان ڏاڍو مچري ٿو هو ڏاند ڙي،
پنهنجي ريٽي راند ڙي،
ڇو تـه وڏيرو ڏاند ڙي.[13]

عبدالڪريم گدائي: گدائيءَ جي ظلم جبرَ ڏاڍ ڏهڪاءُ خلاف سرجيل شاعري، هڪ منظوم تاريخ آهي. ’ساٽيهه جا سور‘، ’پڪڙا ۽ پنهوار‘ سندس طبقاتي ڪشمڪش جا شاهڪار شعري ڪتاب آهن. سندس شاعريءَ ۾ عوام جو درد، سانگيئڙن جا سور پورهيت جي حقن تي سامراجي قوتن ۽ وڏيرا شاهي ڦورو طبقن جو قبضو رنگ نسُل ذات پاتِ جي فرقيواريت اوچ نيچ لاچار بيوس بٽيل انسانن جا اڪيچار احساس سمايل آهن. هو مزدور ۽ پورهيت طبقي جي زندگيءَ جا عڪس چٽيندي چوي ٿو:

سڄي عمر جيڪو ٻين لاءِ ڪمائي،

ٻين لاءِ محلات ماڙيون ٺاٺائي،
مِلون ڪارخانه ٻين لاءِ هلائي،
پيو جو ٻين کي روزي رسائي،
اهو ملڪ پنهنجي جو معمار آهي،
اهو ديس پنهنجي جو سينگار آهي.[14]

رنگ نسُل جا ڍونگ اجايا
پيٽ بکئي هي سانگ سڄايا
ڇا گوري ۾ ڇا ڪاري ۾
ساڳيو آهي سنسار
ٺاهيون سُک جو ڪو سنسار!
مذهب پنهنجو پيار گدائي
هندو مسلم، سِک عيسائي
جوڙ سيئي هڪ مالڪ جي
سڀ ۾ ساڳيو يار
ٺاهيون سک جو ڪو سنسار.

سرويچ سجاولي: طبقاتي فڪر جو نمائنده شاعر آهي. سندس شاعري ٻُک، بدحالي، ڏاڍ ڏمرُ هيٺ پيڙيل هيسيل طبقي جي نمائندگي ڪري ٿي. هڪ طرف طبقاتي شعور اُجاگر ڪندي، سرويچ سجاولي، وڏيرن، ڪامورن، حڪمرانن جي ڪارڪردگيءَ کي وائکو ڪري ٿو، ٻئي طرف ظالمن جي طبقاتي دور کي ظاهر ڪندي هارين کي هوشيار ڪري ٿو. سندس شاعريءَ ۾ ڏُتڙيل ۽ غريب طبقي جا ڏک سمايل آهن.

هـت چور وڏيرا ڪامورا بس ٺئي جهڙا پاءُ سڳا،
ٿا مسڪينن کي ماريو ڦريو پائن عمدا ويس وڳا.
اڄ ننڍن مان بيزار ٿيو اي ملن جا مزدور اٿو
اي هاريو! پنهنجا حق وٺڻ لاءِ پيڙا تي ڀرپور اٿو.[15]

ابراهيم منشي: منشي طبقاتي فڪر ۽ جدوجهد جو اهم شاعر آهي. سندس شاعريءَ ۾ ڏتڙيل طبقي ۽ ديس جي ماڻهن سان ٿيندڙ زيادتين ۽ نا انصافين، قومي غدارن ۽ موقعي پرستن جو بيان آهي. هي نواب، سردار، سر ۽ خان بهادر جهڙن لقبن کي لعنت ڪوٺي ٿو. سندس نظر ۾ پورهيت عظيم آهي. هو وڪائو ماڻهن جا عڪس پنهنجي شاعريءَ ۾ بيان ڪري ٿو:

هاري وٺندو حساب، وقت اچي ويو آهي وڏيرا،
جيڪو ڪيڙي سوئي ڪائي قاضي ناهين ڪتاب،
سر ۽ خان بهادر سارا لعنت جا القاب،
هر ڪو حاج هٿن جي ڪائي، ناهي ڪوبہ نواب،
هٿ هٿ منشي ڳاڙها جهندا، جهڙا گل گلاب،
وقت اچي ويو آهي وڏيرا.

جهڙو ماڻهو تهڙو ناٺو، هر ڪو پنهنجي اگهہ اگهاٺو،
جيڪو ماڻهو ڪو نہ وڪاڻو، سوئي ماڻهو موتيءَ داڻو.[١٦]

بردو سنڌي: طبقاتي فڪر جو هي اهڙو شاعر آهي، جنهن جي شاعريءَ ۾ فڪري سگهہ ۽ سجاڳيءَ جو سڏ آهي. سندس شاعري ۾ اُتوِ، وڌو، اچو جهڙا لفظ پورهيت طبقي ۾ جذبات ۽ اُتساهہ پيدا ڪن ٿا. مزدور ۽ پورهيت طبقي جو بيان ڪندي چوي ٿو:

مان آهيان جو هلايان ڪارخانو ٿو،
ڏئي رتُ ستُ پريان تنهنجا خزانا ٿو،
تنهنجو اي ديس مان مزدور آهيان،
پُڇان جي ڪر بدلايان زمانو ٿو.[١٧]

خاڪي جويو: طبقاتي فڪر، مارڪسي فڪر جو جزُ آهي، جيڪو مارڪس جي ڪُل کي سمجهائڻ جي صلاحيت رکي ٿو. خاڪي جويو طبقاتي فڪر جو پوئلڳ رهيو آهي. سندس شاعري ۾ پورهيت جو ذڪر جاءِ بجاءِ ملي ٿو. قومي وجود جي تعمير پورهيت طبقو ئي ڪندو آهي. ڇاڪاڻ تہ اهو طبقو ئي قومي،سياسي، سماجي، اقتصادي ۽ تاريخي سڃاڻپ جو حوالو بڻجندو آهي. خاڪي پنهنجي شاعريءَ ۾

پورهيت جي پيڙا ۽ انقلاب جي ڳالھ ڪري ٿو. غلاميءَ جي ڏيڍِ ۾ قاتل پورهيت جو بيان هن طرح ڪري ٿو:

ڇپيون ٻڌجي جان جون، لوها لگ ٻرن،
سارا تن تندور ۾ پچي راس ٿين،
ٽاندن تي ٽڙڪن سوچون هن سماج جون.[١٨]

انور پيرزادو: پورهيت طبقي ۾ حقن جي حاصلات لاءِ جاڳرتا پيدا ڪندڙ طبقاتي فڪر جو اهم شاعر آهي. سامراجي قوتن ۽ سرمائيداري استحصالي جو بيان ڪندي پورهيتن جي عالمي ڏينهن کي پنهنجي نظم ۾ هن طرح بيان ڪري ٿو:

هي ديسي آ، پر ديسي آ،
هي تنهنجو آ، هي منهنجو آ،
هي خون شڪاگو شينهن جو،
اڄ چيٽ سان گڏجي آيو آ،
اڄ ڪيت ڪتوريءَ واسيا هن،
هن خون ڪتوري آندي آ،
اڄ مئي ڊي آ،
اڄ مئي ڊي آ.[١٩]

تنوير عباسي: تنوير جديد دور جو اهم شاعر آهي. سندس تخليقون انسانيت جي مقصد ڪان وانجهيل نہ آهن. تنوير وٽ خلقِ خدمت جو جذبو آهي. اهو ئي سبب آهي، جو سندس شعر هر ڏکي دل جي ترجماني ڪن ٿا. سندس شاعريءَ ۾ ڏک، پيڙا جهڙيون ڪيفيتون بہ آهن، تہ جستجو جهڙو درس بہ آهي، تڏهن هو انسانن تي ٿيندڙ ظلم خلاف لکي ٿو:

اڄ ڪلھ چوواٽن تي ميدانن ۾،
انسانن کي لڳن پيا ڇهبڪ،
اهڙا ڪي ماڻهو آهن،
چئي سگهن،

انسانن تي ڪهل ڪريو،
گگدامن تي ڪهل ڪريو.[٢٠]

استاد بخاري: عوامي مجتا ماڻيندڙ استاد بخاريءَ جي شاعري پورهيتن، غريبن، سانگيئڙن، ماروئڙن سان ٿيل ويساهه گهاتين جو بيان آهي. محنت ڪش ۽ پورهيت طبقي ڪي استاد پنهنجي شاعريءَ جو موضوع بڻايو هو. طبقاتي سماج ۾ انسانيت جي غلاميءَ کان آزادي چاهي ٿو:

اسان به ته آدمي آهيون، غمن سان گڏ خوشي گهرجي،
جيئڻ لاءِ زندگي، آسودگي، آزادگي گهرجي.

آئون ڪيئن سيج سمهان، منهنجا ماروئڙا پڊري پٽ سمهن،
تنهنجي ميزن تي طرحين طعام اچن، ڪائن ڪانگ ڪتا جوٺا جام بچن،
آئون ڪيئن لوڻ چکان، منهنجا ماروئڙا روزا روز رکن.[٢١]

ملڪ نديم: نديم جي شاعري گهڻي ياڱي قومي ۽ طبقاتي فڪر سان ٽمٽار آهي. هو سماج جي پيڙيل طبقي جو درد رکندڙ شاعر آهي. سندس ذاتي تعلق به پورهيت طبقي سان هو.

منهنجو ڏاڏو هاري هو،
منهنجو پيءُ مزور،
مان پنهنجو طبقو ڪيئن وساريان.

طبقاتي سماج ۾ عورتن سان ٿيندڙ ناانصافيون، سرمائيداري ۽ جاگيرداري جو جبرُ، ڏاڍ، وڏيرا شاهي، بک، بدحالي، غلاميءَ کان آزادي، اقربا پروڙي، استحصالي ٽولن، ڦورن، لٽيرن ڪي ملڪ نديم پنهنجي تجريدي نظمن ۾ موضوع بڻايو آهي. سنڌ ۾ ميرٽ جي لتاڙ، سفارشي ڪلچر، غريب ڪي غريب سمجهي ڌڪڻ خوشامندي ۽ چاپلوس ڪي اڳتي آڻڻ جهڙن روين تي ملڪ نديم لکي ٿو:

جنهن به بيروزگار نوجوان جي،

هڪ ڪيسي ۾ وڏيري جو پوندو،
۽ ٻئي ۾ گار آهي،
ان ڪي پهرين کان پندرهين گريڊ تائين،
نوڪري ملي سگهي ٿي.

ملڪ نديم جا سرجيل سُر انقلاب، ناٽو، مڊل ڪلاس، نئون ڪاموڏ پڻ طبقاتي اڻ برابريءَ جي درد ڪتا آهن. جاگيرداري سماج ۾ غلاميءَ جي تصور خلاف جدوجهد سندس شاعريءَ جا موضوع رهيا آهن.

دنيا جي هر قوم جو نعرو امن ۽ آزادي گهرجي،
اتي لٽي ۽ اجهي سان گڏ عدل ۽ آبادي گهرجي،
امن ۽ آزادي گهرجي،
نيٺ ته ٿيندا سٽ لک ڏاتا ڏيهه اسان جي ڏاڏاڻي جا،
نيٺ ته ڀڃندا ڌرتيءَ تان دستور زنجير ۽ گهاڻي جا،

ديس ديس جي ڌرتيءَ جا، هي پورهيت ماڻهو هيرا آهن،
ڳالهه نه ڪبي گيت نه جڙبا، راجا ۽ ڪنهن راڻي جا،
فڪر نه جنهن ۾ هاريءَ جو فڪر نه جنهن ۾ پورهيت جو،
ديس جي لکين ماڻهو نه سڻندا سبق اهڙي سياڻي جا.[٢٢]

راشد مورائي: طبقاتي سماج ۾ اهو الميو رهيو آهي، ته امير غريب جو فرق رهڻي ڪهڻيءَ کان ويندي، پڙهڻ لکڻ تائين غريب هارين ۽ پورهيتن جا ٻار پوئين ٿا. راشد مورائي پاڻ استاد هو. ائين محسوس ٿئي ٿو جڻ غريب هاريءَ جي ٻار جو المياتي عڪس اکين ڏٺو واقعو هن وائيءَ ۾ هن طرح بيان ڪري ٿو:

پيٽ بکيو ۽ انگ اگهاڙو، ڏينهن جو ڏاتار الاڙي،
هي هاريءَ جو ٻار.
پين سليٽ سوا ڪيئن پڙهندو هيڏو هي هوشيار الاڙي،
ريڙهي رئيس ڪٽي ويو گهر ڏي انَ سندو انبار الاڙي،

يا تہ پٽيوالو ٿي رھندو يا ڪو چوڪيدار الاڙي،
علم پرائي شال ھي سنڌي قوم ٿئي بيدار الاڙي.
ھي ھاري جو ٻار.[٢٣]

حوالا

١. پليجو، رسول بخش، ’سندي ذات ھٽجن‘ ، سنڌي ساھت گھر، حيدرآباد ، ٢٠٠٤ع، ص: ٤٧.

٢. جوڻيجو عبدالجبار، ’سنڌي ادب جي مختصر تاريخ‘ ، روشني پبليڪيشن، ڪنڍيارو ، ڇاپو ستون، ٢٠١٣ع، ص: ٤١.

٣. پيرزادو انور، ’پٿائي‘ ، انور پيرزادو اڪيڊمي، ڪراچي، ٢٠٠٧ع، ص: ٨١.

٤. پليجو رسول بخش، ’تنين ماڻڪ ميڙيا‘ ، روشني پبليڪيشن، ڪنڍيارو، ٢٠١٥ع، ص: ١٦٢.

٥. آڏواڻي ڪلياڻ، ’شاھ جو رسالو‘ ، سنڌيڪا اڪيڊمي، ڪراچي ، ٢٠٠٩ع، ص: ٣٤٧.

٦. جوڻيجو فيض، ’طبقاتي فڪر جا سنڌي ادب تي اثر‘ ، سنڌ سڌار پبلشرز، ڪراچي، ٢٠١٥ع، ص: ١٩٣.

٧. ٻوھيو الھداد، ’ادب جا فڪري محرڪ‘ ، روشني پبليڪيشن، ڪنڍيارو، ٢٠١٣ع، ص: ٢٣٢.

٨. بيوس ڪشنچند، ’ڪليات بيوس‘ ، محمد شاھ بخاري، ١٩٩١ع، ص: ٢١٦.

٩. ميمڻ عبدالغفور ڊاڪٽر، ’سنڌي ادب جو فڪري پسمنظر‘ ، حيدرآباد سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو ڇاپو ٻيو، ٢٠١٧ع، ص: ٣٦٣.

١٠. شيخ اياز، ’وڄون وسڻ آيون‘ ، حيدرآباد نيو فيلڊس پبليڪيشن، ١٩٩٥ع، ص: ٥٥.

١١. ساڳيو، ص: ١٨٩.

١٢. ساڳيو، ص: ١٦٦.

١٣. ساڳيو، ص: ١٩٢.

١٤. ميمڻ عبدالغفور ڊاڪٽر، ’سنڌي ادب جو فڪري پسمنظر‘ ، حيدرآباد سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو ڇاپو ٻيو، ٢٠١٧ع، ص: ٣٦٧.

١٥. ساڳيو ، ص: ٣٨٠.

١٦. ساڳيو، ص: ٣٨٤.

١٧. سنڌي بردو، ’بوندون بس نہ ڪن‘ ، ڄامشورو، انسٽيٽيوٽ، آف سنڌالاجي، ١٩٨٨ع، ص: ٤٩.

١٨. ابو جبران، ’انقلاب جي واٽ‘ ، ڪنڍيارو روشني پبليڪيشن، ١٩٨٨ع، ص: ١٣٢.

١٩. پيرزادو انور، ’اي چنڊ پٿائي ڪي چئجان‘ ، باک ٽرسٽ، ٢٠٠٥ع، ص: ١٨٦.

٢٠. عباسي تنوير، ’تنوير چئي‘ ، ڄامشورو، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي، ١٩٨٩ع، ص: ٤٢٣.

٢١. بخاري استاد، ’گيت اسان جي جيت اسان جي‘ ، حيدرآباد سنڌي ساھت گھر، ١٩٩٤ع، ص: ٢٤.

٢٢. ملڪ نديم، ’منھنجي جواني ڪنھن بہ موسم نہ چورائي‘ ، ڪنڌڪوٽ ملڪ نديم اڪيڊمي، ٢٠١٠ع، ص: ١٢.

٢٣. مورائي راشد، ’ڳاڙھي باک ڦٽي‘ ، ڪنڍيارو، روشني پبليڪيشن، ٢٠١٧ع، ص: ١٧٦.